Anna Skrzyńska
architekt
Instytut Architektury Krajobrazu
Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

PRZYKŁADY SPOŁECZNYCH INICJATYW W REWITALIZACJI DAWNYCH OBIEKTÓW I SYSTEMÓW OBRONNYCH DLA CELÓW WSPÓŁCZESNEJ TURYSTYKI

Rewitalizacja, rozumiana jako przywracanie zabytków do życia, może być realizowana na dwóch, nierozerwalnie splecionych ze sobą, poziomach: świadomości społecznej oraz działań dotyczących substancji materialnej. W przypadku obiektu fortyfikacyjnego o podjęciu pierwszych kroków w złożonym i długim procesie konserwacji, renowacji i adaptacji, decyduje często impuls społeczny. Proces ten zaczyna się od rozpoznania zasobu, poprzez jego rejestrację, waloryzację, formułowanie wytycznych, na pracach projektowych kończąc. Eksperci włączają się do współpracy na wielu jego etapach.

1. Fort Grodzisko w Gdańsku. Niskie Czoło Kurkowe to przykład uczytelnienia fortyfikacji poprzez oczyszczenie z dzikiej roślinności. Fot. A. Skrzyńska.

1. Fortress Grodzisko in Gdańsk. Niskie Czoło Kurkowe is an example of rendering a fortification more legible by removing wild plants. Photo: A. Skrzyńska.

2. Fort Grodzisko w Gdańsku. Miejsce odpoczynku dla zwiedzających, usytuowane w pobliżu Pomnika Millennium na czole Bastionu Jerozolimskiego. Fot. A. Skrzyńska.

2. Fortress Grodzisko in Gdańsk. Rest place for visitors, situated near the Millennium Monument, part of the Jerozolimski Bastion. Photo: A. Skrzyńska.

Szczególne znaczenie ma fakt, że inicjatywa wychodzi od społeczności lokalnej, która dostrzegła walory obiektu mogące przyciągnąć turystów i przyczynić się do rozwoju miejscowości, a nawet regionu. Staje się ona wówczas siłą sprawczą, pociągającą za sobą konkretne przedsięwzięcia zmierzające do udostępnienia zabytku zwiedzającym. Działania zabezpieczające przed niszczeniem substancji (zarówno doraźne, jak i poważne zabiegi konserwatorskie), pozwalają na wprowadzenie nowej funkcji do postmilitarnego obiektu w sposób satysfakcjonujący potencjalnych użytkowników, a zarazem respektujący zasady ochrony zabytkowej substancji. Od doboru właściwej funkcji oraz dopuszczalnego maksymalnego poziomu i jakości interwencji zależy w dużej mierze powodzenie całej operacji.

W ostatnich latach w Polsce zostało podjętych kilka znaczących realizacji dotyczących obiektów pofortyfikacyjnych. Choć miały one różnorakie przyczyny i motywacje, stanowią przykłady „dobrej praktyki" opartej o inicjatywy społeczne, z których można czerpać inspiracje.

Jedną z ciekawszych strategii rewitalizacyjnych jest przekształcenie pozbawionych dawnej funkcji obiektów fortyfikacyjnych lub ich pozostałości w scenerię współczesnych działań artystycznych. Ożywienie poprzez sztukę dobrze służy zarówno obiektowi, jak i działalności artystycznej. Miejscem interesujących przedsięwzięć tego typu był niedawno, położony w Nowej Hucie, austrowęgierski Fort 49 Krzesławice. Noszący nazwę fortu Młodzieżowy Dom Kultury mieści się w wyremontowanych koszarach szyjowych obiektu. Zespół MDK i Stowarzyszenie Artystyczno-Edukacyjne Biogrupa zorganizowały akcję „Nowa Sztuka w Nowej Hucie" w ramach festiwalu Hutart. Część wydarzeń miała miejsce w forcie. Program festiwalu, którego kuratorem był Daniel Banaczek[1], obejmował: happeningi, instalacje, koncerty muzyki elektronicznej, występy breakdance, projekcje filmów oraz inne imprezy; ich celem było m.in. zderzenie sztuki z realiami życia codziennego w Nowej Hucie, swoistym zabytku socrealizmu.

Międzynarodowy festiwal *Dialog Loci* – Bastion Sztuki odbywał się w twierdzy Kostrzyn nad Odrą[2]. Jego głównym tematem były refleksje nad przestrzenią zrujnowanego miasta i pruskich fortyfikacji. Aranżacje przestrzenne zaprezentowało 20 artystów z Polski, Niemiec i Danii. W tym przypadku twierdza

była nie tylko lokalizacją, lecz i podmiotem działań artystycznych. Przedstawione prace nawiązywały m.in. do historii graniczących ze sobą narodów, do ich współczesnych kontaktów i symboliki granic, problematyki społecznej oraz inspiracji kulturowych. Podejmowały także temat twierdzy jako miejsca zdegradowanego i pozbawionego użytkowych funkcji, zdominowanego przez przyrodę.

Organizatorami imprezy były: Kostrzyńskie Centrum Kultury (samorządowa instytucja kultury) oraz niemieckie stowarzyszenie KULA e.V. z Berlina, założone w 1996 r. przez grupę artystów *Urban Art* w celu realizacji wspólnych projektów, organizacji spotkań i przedsięwzięć kulturalnych. W komunikatach prasowych tak prezentowali omawiane wydarzenie: „Teren twierdzy i starówki od lat nie podlega zorganizowanemu użytkowaniu i praktycznie wegetuje na skraju Kostrzyna, tuż przy granicy Państwa Polskiego. Jest to miejsce, które kilkadziesiąt lat temu straciło swoją funkcję i do tej pory nie uzyskało nowej. Nie jest parkiem ani terenem rekreacyjnym, ani też pomnikiem, chociaż istnieją koncepcje, aby nadać tym terenom właśnie formę pomnika – ruiny. Kilka lat temu powstała wirtualna koncepcja odbudowy Starego Miasta[3], zaczęto nawet projekt realizować, ale na próbach się skończyło. Ten wyjątkowy stan tworzy unikalną przestrzeń dla działania artystycznego, którego głównym akcentem będzie poszukiwanie sprzeczności pomiędzy pustką terenu, podkreśloną pozostałościami murów twierdzy i budynków mieszkalnych, a realną rzeczywistością toczącego się obok życia. Przestrzeń twierdzy zostanie przekształcona w obszar międzyludzkich kontaktów, transgranicznej migracji i międzynarodowego dialogu na temat przeszłości i przyszłości". Dzięki tej inicjatywie dawna twierdza ożyła, stając się miejscem tworzenia, prezentacji i percepcji współczesnych dzieł sztuki w konkretnym historycznym kontekście.

3. Fort Grodzisko w Gdańsku. Każdy element otrzymał tabliczkę informacyjną. Fot. A. Skrzyńska.

3. Fortress Grodzisko in Gdańsk. Each element has been given an information plate. Photo: A. Skrzyńska.

4. Fort Grodzisko w Gdańsku. Wejście do poterny Baterii Moździerzy. Fot. A. Skrzyńska.

4. Fortress Grodzisko in Gdańsk. Entrance to the Mortar Battery. Photo: A. Skrzyńska.

5. Fort Grodzisko w Gdańsku, Bastion Jerozolimski. Fot. A. Skrzyńska.
5. Fortress Grodzisko in Gdańsk, the Jerozolimski Bastion. Photo: A. Skrzyńska.

Zamysł rewitalizacji lub renowacji fortecznego obiektu wychodzi często od bezpośrednich jego sąsiadów, zaniepokojonych zagrożeniami, jakie stanowi zaniedbana i opuszczona budowla. Praktyczną konsekwencją takiej inicjatywy bywa często założenie stowarzyszenia, którego celem jest inicjowanie, podejmowanie i pilotowanie takich działań. Decyzja o powołaniu organizacji sprzyja zabytkowi. Stowarzyszenie bowiem, skupiając wokół przedsięwzięcia wielu zainteresowanych, zwiększa jego wiarygodność; działa skutecznie i jest efektywne w pozyskiwaniu funduszy. Osobowość prawna umożliwia mu zawieranie kontraktów i umów, występowanie o dofinansowanie z różnych źródeł: prywatnych, rządowych, europejskich, a także administrowanie, zarządzanie czy prowadzenie inwestycji w obiektach zabytkowych.

Zasady tworzenia i funkcjonowania stowarzyszeń w Polsce reguluje ustawowo prawo o stowarzyszeniach[4]. Określa ono charakter stowarzyszenia jako dobrowolnego, samorządnego i trwałego zrzeszenia o celach niezarobkowych. Poddaje kontroli społecznej pozyskiwanie pieniędzy, gospodarowanie funduszami i wydatkowanie ich na rzecz obiektu, a wymogi przejrzystości finansowej sprzyjają racjonalnemu gospodarowaniu środkami. Ustawa daje formalnoprawne podstawy opiece nad zabytkiem, zwiększając jej skuteczność.

Stowarzyszenie ułatwia działania, zwłaszcza w skali lokalnej, w bezpośrednim otoczeniu zabytku. Polskie przepisy wymagają co najmniej piętnastu członków-założycieli i są w tym względzie dość wymagające w porównaniu z innymi krajami europejskimi (7 członków założycieli w Niemczech, 2 we Francji i Holandii)[5].

Stowarzyszenia w Polsce i na świecie, których działalność koncentruje się wokół rewitalizacji fortyfikacji, w swoich statutach stawiają następujące cele[6]:

- zarządzanie obiektem;
- popularyzację turystyki fortecznej i wiedzy na temat historii fortyfikacji oraz ich wpływu na dzisiejszy kształt przestrzeni, a także wkład w rozwój nauk technicznych;
- inicjowanie badań naukowych oraz współpracy ze specjalistami z różnych dziedzin;
- tworzenie platformy porozumienia między ekspertami, wykonawcami prac rewitalizacyjnych, przedstawicielami samorządów lokalnych i miłośnikami fortyfikacji;
- utrzymywanie współpracy krajowej i międzynarodowej z podobnymi organizacjami;
- utrzymywanie współpracy z samorządem lokalnym;
- prowadzenie działalności edukacyjnej i promocyjnej, m.in. poprzez wydawanie publikacji.

Działania stowarzyszeń na rzecz rewitalizacji i renowacji zabytków fortyfikacyjnych wspiera w Polsce ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami[7], która zaoferowała nową formułę kompleksowych działań w tym zakresie. Stanowi ona, że „rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej”[8]. W wielu przypadkach jest to właściwa forma ochrony zespołów historycznych fortyfikacji obejmująca całe dzieła wraz z systemami umocnień ziemnych, a nie tylko elementy kubaturowe.

Z tego zapisu skorzystał Gdańsk, tworząc Park Kulturowy Fortyfikacji Miejskich Twierdza Gdańsk w celu renowacji i utrzymania zabytkowych budowli[9]. Głównym poligonem działań konserwatorskich i adaptacyjnych jest w nim fort Grodzisko, dla którego stworzono dokument systematyzujący strategię renowacji. Zawiera on dokładne analizy historyczne, ekspertyzy archeologiczne, architektoniczne i krajobrazowe oraz dokładne pomiary. Fort Grodzisko ma stać się jednym z kluczowych elementów programu Hewelianum, tematycznie i funkcjonalnie powiązanym z Parkiem Kulturowym Fortyfikacji Miejskich. Program ten zakłada także utworzenie na terenie fortów rozległego kompleksu edukacyjno-rekreacyjnego o nazwie Pomorski Ośrodek Prezentacji Nauki i Techniki, którego celem jest popularyzacja wiedzy z zakresu nauk ścisłych, m.in. chemii, fizyki i astronomii. „Pomysł, by w murach dawnych fortyfikacji powstał ośrodek promujący dokonania najnowszej nauki i techniki, jest pomysłem rewolucyjnym i jednocześnie frapującym ze względu na brak podobnych adaptacji nie tylko w Polsce, ale i za granicą” – pisano o tym przedsięwzięciu[10]. Projekt uzyskał promesę Ministra Kultury, co oznacza znaczącą pomoc finansową na realizację pierwszego etapu prac w latach 2005-2006. Docelowo na całość zespołu mają składać się:

- park przyrodniczy;
- Ośrodek Prezentacji Nauk Przyrodniczych im. Daniela Gabriela Fahrenheita, na który złożą się eksperymentarium i planetarium im. Jana Heweliusza wraz z pracownią astronomiczną;
- muzeum fortyfikacji, zwane Pracownią Fortyfikacji i Inżynierii Wojskowej im. Jana i Jerzego Strakowskich[11];
- kolejka linowa łącząca centrum miasta z górnym czołem fortu.

Z kolei Towarzystwo Srebrnogórskie ze Srebrnej Góry w Górach Sowich przyjęło, że główną atrakcją miasta jest jego usytuowanie na pozostałościach dawnej pruskiej twierdzy i postanowiło sobie za cel wpisanie jej do rejestru zabytków oraz powołanie parku kulturowego. Miasteczko, zwane perłą Gór Sowich, oferuje – w oparciu o bogatą historię i zasób elementów fortyfikacji – specyficzne formy spędzania wolnego czasu, które zyskują na światowym rynku turystycznym coraz większe uznanie. W Srebrnej Górze prężnie działa Centrum Turystyki Niekonwencjonalnej, które organizuje letnie obozy jeździeckie, wspinaczkowe, wycieczki piesze i na nartach biegowych. Miasto chlubi się także twierdzą i konsekwentnie buduje swój wizerunek na jej niepowtarzalnym, tajemniczym klimacie.

6. Fort Grodzisko w Gdańsku. Wystawa we wnętrzu Baterii Moździerzy. Fot. A. Skrzyńska.

6. Fortress Grodzisko in Gdańsk. Exhibition held inside the Mortar Battery. Photo: A. Skrzyńska.

7. Fort Grodzisko w Gdańsku. Tablice informujące, iż jest to również obszar ochrony ekologicznej (siedlisko nietoperzy). Fot. A. Skrzyńska.
7. Fortress Grodzisko in Gdańsk. Tables informing that this is also an ecological protection area (habitat of bats). Photo: A. Skrzyńska.

W Krakowie powstał – przy współpracy Dzielnicy VII – projekt dyplomowy „Współczesny park miejski na terenach pofortyfikacyjnych", który postuluje utworzenie parku kulturowego na terenach związanych z fortem nr 2 Kościuszko. Zaprezentowany w tej pracy zamysł oczekuje obecnie na aprobatę Rady Miasta i uchwałę powołującą park na mocy przepisów wykonawczych do ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami[12].

Forma ochrony fortyfikacji poprzez nadanie im statusu parku kulturowego spotyka się nie tylko z entuzjastycznym przyjęciem ze strony samorządów lokalnych, lecz także z aprobatą środowisk naukowych. Temat ten podjęła, zorganizowana przez Polskie Towarzystwo Przyjaciół Fortyfikacji, konferencja naukowa „Forteczne parki kulturowe szansą na ochronę zabytków architektury obronnej"[13]. Tworzeniu parków kulturowych poświęcona została także konferencja, która odbyła się w maju 2005 r. w Krakowie. Uczestniczyli w niej przedstawiciele Rady Dzielnicy VII, Instytutu Architektury Krajobrazu Politechniki Krakowskiej, reprezentanci istniejących już parków kulturowych oraz krakowscy posłowie do Parlamentu Europejskiego.

Towarzystwo Naukowe im. Karola Estreichera sprawuje pieczę nad fortem Gerharda w Świnoujściu[14]. Było ono inicjatorem bogatego zestawu atrakcji oferowanych obecnie przez fort oraz powstania trasy turystycznej, dostępnej nawet dla osób poruszających się na wózkach inwalidzkich. Fort i inne kulturalne atrakcje miasta obejmuje wspólna akcja promocyjna, której efektem są informacje zawarte w ulotkach, przewodnikach, książkach oraz na stronie internetowej. Profesjonalnie przygotowany i umotywowany wniosek przyczynił się do uzyskania dotacji z funduszu PHARE w wysokości 22,7 tys. euro. Została ona przeznaczona na przygotowanie 6 fortecznych ścieżek tematycznych, które wzbogaciły szlaki turystyczne także po niemieckiej stronie granicy. Od momentu otwarcia fortu dla ruchu turystycznego w sierpniu 2001 r. odwiedziło go ponad 70 tys. gości.

Każdy obiekt fortyfikacyjny wymaga indywidualnego podejścia nie tylko ze względu na specyfikę okresu, w którym został wzniesiony, ale także z uwagi na przemiany zachodzące w jego otoczeniu. Dobrym przykładem jest Międzyrzecki Rejon Umocniony, który stanowi przedmiot badań i troski historyków fortyfikacji i przyrodników. Ze względu na stanowiska chronionych gatunków nietoperzy, obszar ten jest monitorowany przez Wrocławską Grupę Chiropterologiczną. Częstokroć trudno pogodzić wymogi ochrony przyrody z ochroną struktury zabytku.

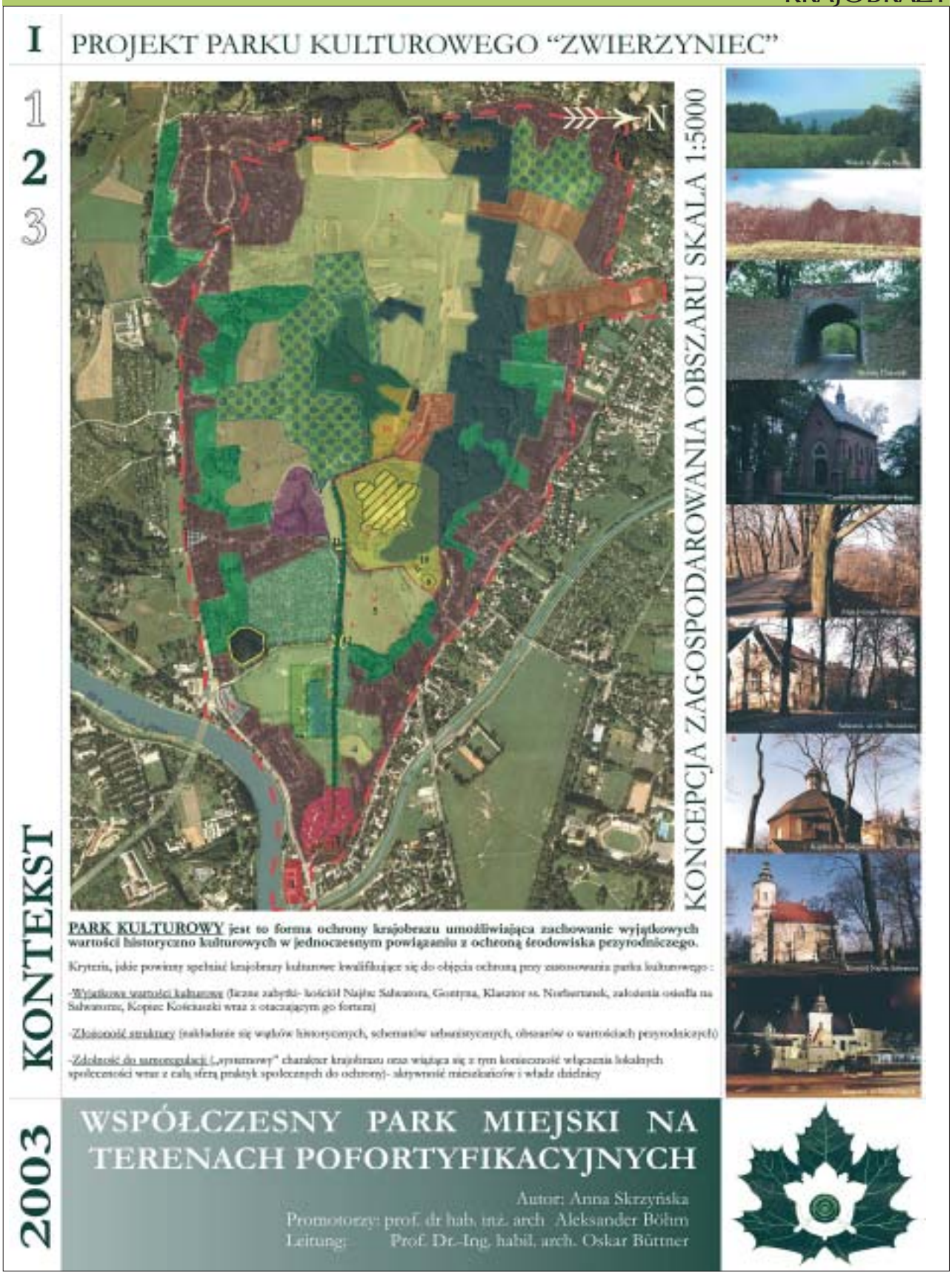

8. „Współczesny park miejski na terenach pofortyfikacyjnych", plansza projektu dyplomowego przedstawiająca analizy widokowe i funkcjonalne dla Zwierzynieckiego Parku Kulturowego w Krakowie, autorstwa A. Skrzyńskiej.

8. "Contemporary city park in post-fortification terrains", diploma plate presenting vista and functional analyses of the Zwierzyniecki Cultural Park in Cracow. Author: A. Skrzyńska.

Na relikty fortyfikacji, wskutek ludzkiego zaniedbania, wkracza przyroda. Dzikie zarośla na przedpolach dawnych twierdz (np. Petersbergu w Erfurcie, Niemcy) stają się ostojami zwierząt i ptactwa. Równocześnie bujna roślinność rozsadza korzeniami nadwątlone zębem czasu mury. Właściwa gospodarka zielenią porastającą obiekty forteczne staje się sztuką, prawdziwym wyzwaniem dla pasjonatów fortyfikacji i ekologów.

W cieniu spektakularnych przedsięwzięć dotyczących wielkich twierdz pozostają działania związane z renowacją niewielkich obiektów sprzed II wojny światowej, wykonanych z tzw. żelbetu fortecznego. Stowarzyszenie Na Rzecz Zabytków Fortyfikacji „Pro Fortalicium" objęło opieką kilka schronów bojowych na Śląsku. W odnowionym schronie w Dobieszowicach zostało uruchomione Muzeum Fortyfikacji Obszaru Warownego Śląsk. To inicjatywa jedynie z pozoru mało znacząca. Obiekt objęty był badaniami historycznymi, a społeczność lokalna wiąże z nim duże nadzieje. Mieszkańcy pomagali w pracach renowacyjnych, a później uczestniczyli w imprezach organizowanych przez muzeum, m.in. w inscenizacjach historycznych. Podobne schrony w Czechach pozostają pod opieką licznych, niewielkich organizacji, stowarzyszeń i grup rekonstrukcyjnych[15]. Tworzą one swoiste rozproszone muzeum w analogii do rozproszonego systemu umocnień, którego niegdyś były elementami. Zwiedzanie schronu-muzeum jest możliwe po uzgodnieniu telefonicznym.

Wiele stowarzyszeń czerpie doświadczenia z dokonań organizacji, których działalność i sukcesy dowodzą, że efektywna rewitalizacja dziedzictwa fortyfikacji jest potrzebna i, co więcej, możliwa. Jedną z najbardziej szacownych organizacji tego typu, obok brytyjskiej Fortress Study Group, jest fundacja Menno van Coehoorn[16], założona w latach 20. XX w. w Holandii. Zrzesza ona szereg mniejszych stowarzyszeń, które sprawują pieczę nad pojedynczymi obiektami. Podległy jej fort Hoofdijk, stanowiący część twierdzy Utrecht, jest siedzibą tamtejszego uniwersytetu; mieści laboratoria paleomagnetyczne oraz arboretum. Zaś staroholenderska twierdza Heuseden, zrekonstruowana w latach 80. ub.w. i uhonorowana prestiżową nagrodą konserwatorską „Europa Nostra", mieści obecnie muzeum.

9. Fort Gerharda w Świnoujściu. Fot. J. Sadowski.
9. The Gerhard Fort in Świnoujście. Photo: J. Sadowski.

Budowanie lokalnego partnerstwa i podejmowanie wspólnych inicjatyw przyczyniają się do jednoczenia społeczności wokół konkretnego celu, co potwierdzają przytoczone wyżej przykłady. Umożliwiają również tworzenie grup nacisku, które zyskują wpływ na proces podejmowania decyzji. Project for Public Spaces[17] to organizacja pozarządowa założona w Stanach Zjednoczonych, która ma swoje oddziały w wielu krajach. Wykazuje dużą aktywność i skuteczność w zakresie „oswajania" przestrzeni porzuconych, zdegradowanych, niczyich; także obiektów, które bezpowrotnie utraciły swe pierwotne funkcje. Działacze organizacji oferują społecznościom lokalnym pomoc w postaci usług doradców, warsztatów, dyskusji, które to działania ułatwić mają wprowadzenie w życie pomysłów mieszkańców i przekształcanie niezagospodarowanych obiektów czy terenów we „własne miejsca".

Project for Public Spaces zajmuje się również dawnymi obiektami militarnymi. W 2002 r. członkowie organizacji zaproponowali swe usługi mieszkańcom Puli, XIX-wiecznej bazy morskiej należącej do cesarstwa Austro-Węgier, oraz Rijeki, w której zorganizowano warsztaty dla młodzieży na temat przyszłości i przeznaczenia historycznej fabryki torped. Działania te, mające na celu pobudzanie aktywności społecznej w dziedzinie gospodarowania przestrzenią, zostały uhonorowane w 2004 r. specjalną nagrodą premiera Chorwacji. Miały bowiem szczególne znaczenie. W Chorwacji trwa proces tworzenia miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a udział w nim społeczeństwa umożliwia dostosowanie zapisów do potrzeb mieszkańców.

Podsumowując, społeczne inicjatywy zmierzające do rewitalizacji i renowacji dawnych twierdz oraz ich reliktów obronnych, odgrywają istotną rolę w kształtowaniu świadomości społecznej i promowaniu nowych form spędzania wolnego czasu. Proces ten jest korzystny zarówno dla społeczności lokalnej, turystów, jak i dla zabytkowego obiektu. Zaangażowanie społeczne daje nadzieję na trwałość efektów rewitalizacji – dalsze funkcjonowanie obiektu, który nie

10

11

12

10-12. Odnowiony schron w Dobieszowicach. Polska fortyfikacja międzywojenna – duma Stowarzyszenia Na Rzecz Zabytków Fortyfikacji „Pro Fortalicium". Fot. P. Leonowicz.

10-12. Renewed shelter in Dobieszowice. A Polish inter-war fortification – the pride of the "Pro Fortalicium" Society for Fortification Monuments. Photo: P. Leonowicz.

ma szans powrotu do pierwotnie przypisanej mu funkcji. Prowadzenie i prezentacja wyników badań dotyczących wpływu sztuki fortyfikacyjnej na dzisiejszą inżynierię, technikę czy rozwój miast odbywa się dzięki podejmowaniu prac przy obiektach obronnych. Sukcesy odnoszone w tej dziedzinie są często konsekwencją pasji i zaangażowania członków stowarzyszeń oraz miłośników fortyfikacji. Skuteczność takich działań to także wynik sprawnego zastosowania nowoczesnych technologii informacyjnych, a zwłaszcza internetu, w promocji i reklamie fortecznych zabytków. Witryny internetowe o tematyce fortyfikacyjnej są bezcennym źródłem informacji, materiałów historycznych i współczesnych zdjęć. Większość z nich za zgodą autorów i podaniem źródła można wykorzystywać w celach edukacyjnych i naukowo-badawczych. W ten sposób zasoby te stanowią swego rodzaju „otwarte archiwum" informacji o fortyfikacjach.

Mgr inż. arch. Anna Skrzyńska, absolwentka Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej, jest pracownikiem Zakładu Podstaw Kulturowych Architektury Krajobrazu Instytutu Architektury Krajobrazu PK. Zajmuje się zagadnieniami współczesnych adaptacji obiektów fortyfikacyjnych i inżynierskich w krajobrazie oraz problematyką partycypacji społecznej w tych procesach. Za pracę dyplomową „Współczesny park miejski na terenach pofortyfikacyjnych", wykonaną pod kierunkiem prof. Aleksandra Böhma, otrzymała nagrodę Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków i Generalnego Konserwatora Zabytków.

13. Fort Bourguignon, Twierdza Pula, Chorwacja. Dawna baza morska cesarstwa Austro-Węgier. Także i dziś fortyfikacje stają się ważne – jako atrakcja turystyczna. Fot. A. Skrzyńska.

13. Fort Bourguignon, Fortress Pula, Croatia. Former marine base of the Austro-Hungarian empire. Today the fortifications are an important tourist attraction. Photo: A. Skrzyńska.

Przypisy

1. Daniel Banaczek, artysta działający w Biogrupie – niezależnym teatrze ruchu i tańca. Teatr opiera się na technikach tańca wypracowanych w Laboratorium Grotowskiego. Do swoich przedsięwzięć artystycznych wykorzystuje eksperymenty, improwizacje, interakcję oraz wykonywaną na żywo współczesną muzykę. W ramach działalności edukacyjnej włącza do udziału uchodźców oraz osoby ze środowisk patologicznych.

2. Kuratorem imprezy odbywającej się w dniach 19.06-13.08.2004, była Aneta Szyłak.

3. S. Latour, P. Fiuk, W. Marzęcki, *Koncepcja rewaloryzacji Starego Miasta i twierdzy w Kostrzynie nad Odrą*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury", t. XXXII, 2000, s. 117-136.

4. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. Nr 79 z dn. 31. 07.2001, poz. 855) z późniejszymi zmianami.

5. R. Niecikowska, R. Skiba, *Jak założyć stowarzyszenie?*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, wyd. III, Warszawa 2003.

6. Statuty stowarzyszeń dostępne na stronach: Stowarzyszenie Pro Fortalicium – www.profort.digi.pl; Palmerston Forts Society – www.palmerstonforts.org.uk; Fortress Study Group – www.geocities.com/CapeCanaveral/Hangar/3337/index.htm; Centre for Fort Preservation – www.geocities.com/~jmgould/forts.html; Towarzystwo Naukowe im. Karola Estreichera – www.tnke.org/

7. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.

8. Jw., art. 16.

9. Program Hewelianum jest realizowany przez jednostkę budżetową gminy miasta Gdańsk, Park Kulturowy Fortyfikacji Miejskich „Twierdza Gdańsk", w skrócie PKFM.

10. Serwis internetowy miasta Gdańska, 13 sierpień 2004 r. – www.gdansk.pl

11. Jan (1567-1642) i Jerzy (1614-1675) Strakowscy – ojciec (od 1603 r. główny budowniczy miasta Gdańska) i syn, jako stypendyści rady Miejskiej Gdańska, studiowali budowę systemów fortyfikacyjnych w Holandii, by później przyczynić się do wzniesienia większej części historycznych fortyfikacji miasta Gdańska.

12. *Projekt instrukcji powoływania, sporządzania planu ochrony i zarządzania dla parku kulturowego*, sporządzony na podstawie art. 16 i 17 ustawy z dn. 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, (Dz.U. Nr 162 z dn. 17.09.2003, poz. 1568).

13. Świnoujście, 8-10.10.2004 r.

14. Fort obrony wybrzeża wzniesiony w latach 1848-1859, później wielokrotnie modernizowany. Jeden z czterech głównych elementów, które stanowiły pruską Twierdzę Morską Świnoujście.

15. Grupy rekonstrukcyjne (formalne bądź nie) zrzeszają pasjonatów i kolekcjonerów dawnych militariów, które pochodzą z jednej epoki lub nawet formacji wojskowej. Kompletują umundurowanie i ekwipunek wojskowy (autentyczny lub wiernie skopiowany), wykorzystywany później w inscenizacjach historycznych, organizowanych przy okazji uroczystości rocznicowych.

16. Menno van Coehoorn (1641-1704), wybitny holenderski inżynier wojskowy, autor licznych projektów twierdz holenderskich (m.in. Naarden, wzniesionej w 1683 r.).

17. Project for Public Spaces: www.pps.org

EXAMPLES OF SOCIAL INITIATIVES OF REVITALISING OLD DEFENSIVE OBJECTS AND SYSTEMS FOR THE PURPOSES OF CONTEMPORARY TOURISM

Numerous monuments of fortifications in Europe and Poland, originating from assorted periods, are increasingly often perceived as a potential tourist attraction. Their revitalisation, i.e. reintroduction into the functional circuit, is associated with certain conservation undertakings intent on expanding social awareness and creating an attractive programme whose realisation may endow the objects with new, original functions corresponding to local needs.

The process of focusing social attention on a monument which attracts tourists is frequently a guarantee of the durability of conservation. The way in which the remnants of fortifications in, i.a. Nowa Huta, Kostrzyn, Gdańsk and Srebrna Góra have been utilised are excellent examples of cooperation involving the local communities, historians of fortifications, architects and conservators.